

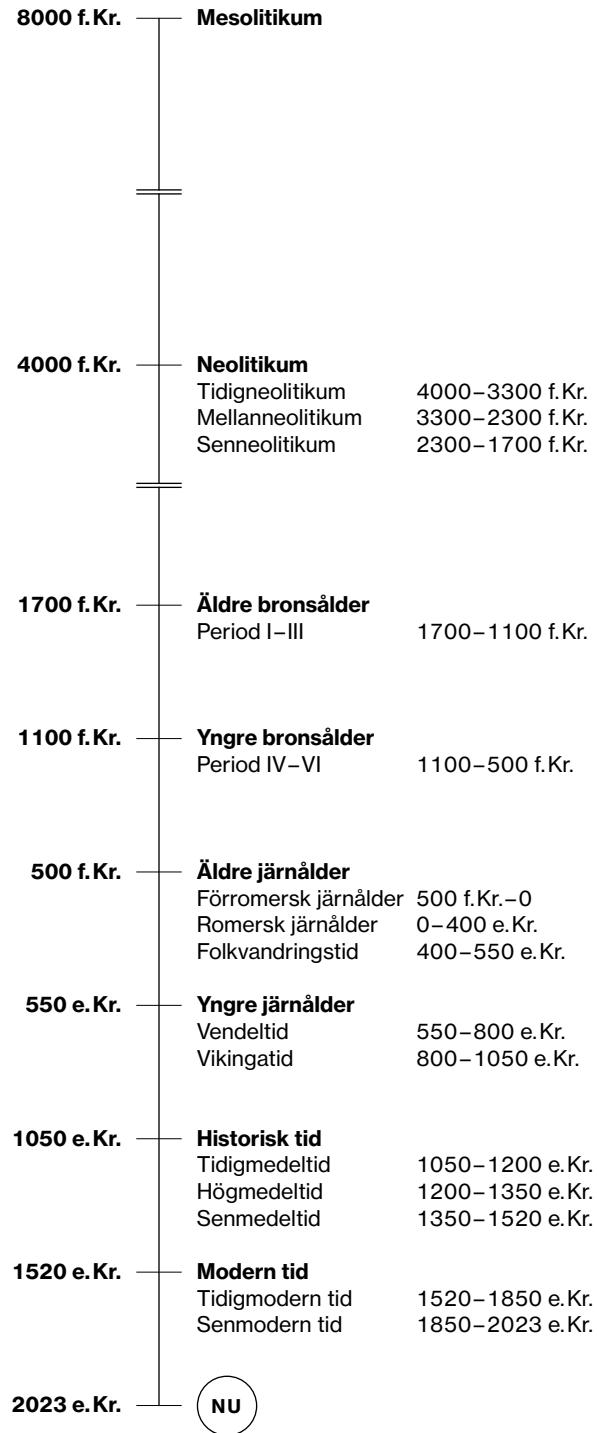
Medeltid och 1600-talets reglering i Övre Kungsgatan i Västerås

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

L2002:434, stadslager
Övre Kungsgatan
Västerås domkyrkoförsamling
Västerås kommun
Västmanlands län
Västmanland

JONAS ROS

ARKEOLOGISK
PERIODINDELNING
FRÅN
STENÅLDER
TILL
NUTID

Medeltid och 1600-talets reglering i Övre Kungsgatan i Västerås

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

L2002:434, stadslager
Övre Kungsgatan
Västerås domkyrkoförsamling
Västerås kommun
Västmanlands län
Västmanland

JONAS ROS

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB

STIFTELSEN KULTURMILJÖVÅRD
PILGATAN 8 D
721 30 VÄSTERÅS

Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

WWW.KMMD.SE

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2023

Samtliga foton och ritningar av Jonas Ros.

OMSLAG

Översikt från väster som visar undersökningsområdet i Övre Kungsgatan. Foto från väster.

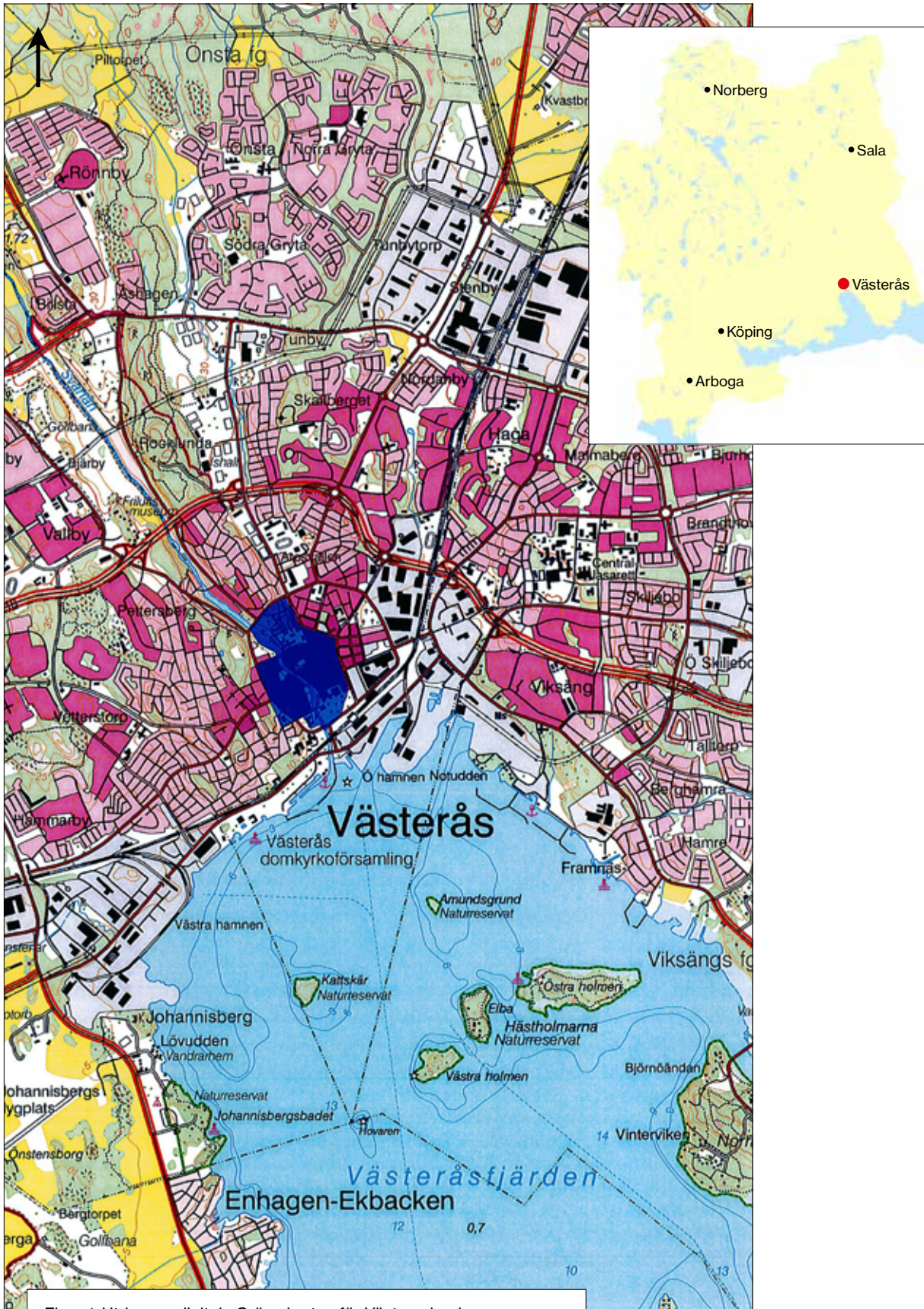
Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-8041-184-4

INNEHÅLL

Sammanfattning	5
Inledning	5
Målsättning	5
Metod och genomförande	5
Västerås	7
Undersökningsresultat	10
Sektion 1, tomtmark	12
Sektion 2, tomtmark med brunn och gata från 1600-talet	13
¹⁴ C-analyser	14
Tolkning	15
Utvärdering	15
Referenser	16
Tekniska och administrativa uppgifter	16
Bilaga	17
Bilaga 1. ¹⁴ C-analys	17

Figur 1. Utdrag ur digitala Gröna kartan för Västmanland. Västerås stad fornlämning L2002:434, stadslager/Västerås markerad med blått. Skala 1:50 000.

SAMMANFATTNING

Den 7 mars 2023 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i Övre Kungsgatan i Västerås med anledning av en akut vattenläcka. Kulturlager framkom i två schaktväggar.

Två sektioner upprättades, inga bebyggelse lämningar framkom. Ett ¹⁴C-prov från ett lager på undergrunden i den ena sektionen visar på verksamhet under 1200-talet. Ett annat ¹⁴C-prov, från ett yngre lager, gav datering till 1300-talet och representerar sannolikt den äldsta bebyggelsen och utläggandet av tomten på platsen.

I den andra sektionen framkom kulturlager och en stenfylld nedgrävning som kan vara delar av en igenfylld brunn. Lagren överlagrades av en stenlagd gatubeläggning. På 1640-talet påbörjades en förändring av stadsplanen, en reglering, av Västerås enligt instruktioner från drottning Kristina. Gatorna blev bredare och tomterna vinkelräta. Platsen för nuvarande Övre Kungsgatan ingick i regleringen och på den tidigare tomtmarken lades en gata ut, en föregångaren till nuvarande Övre Kungsgatan, vilken är representerad av en stenlagd gatubeläggning (figur 10, lager 11).

Inledning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) gjorde den 7 mars 2023 en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i Övre Kungsgatan i Västerås (figur 1–6). Undersökningen utfördes på uppdrag av Mälarenergi Vatten AB med anledning av en akut vattenläcka. Undersökningen genomfördes av Jonas Ros som också har sammanställt rapporten.

Målsättning

Länsstyrelsen beslutade att schaktningen fick genomföras och att arkeolog därefter skulle besiktiga och dokumentera eventuella kulturlager som framkom.

Metod och genomförande

Mälarenergi tog upp schaktet och därefter kom arkeolog till platsen. Schaktets botten var fyllt med vatten och en pump togs dit, men olyckligtvis gick pumpen sönder vilket försvårade undersökningens genomförande eftersom schaktbotten snabbt återfylldes med vatten (figur 6–7).

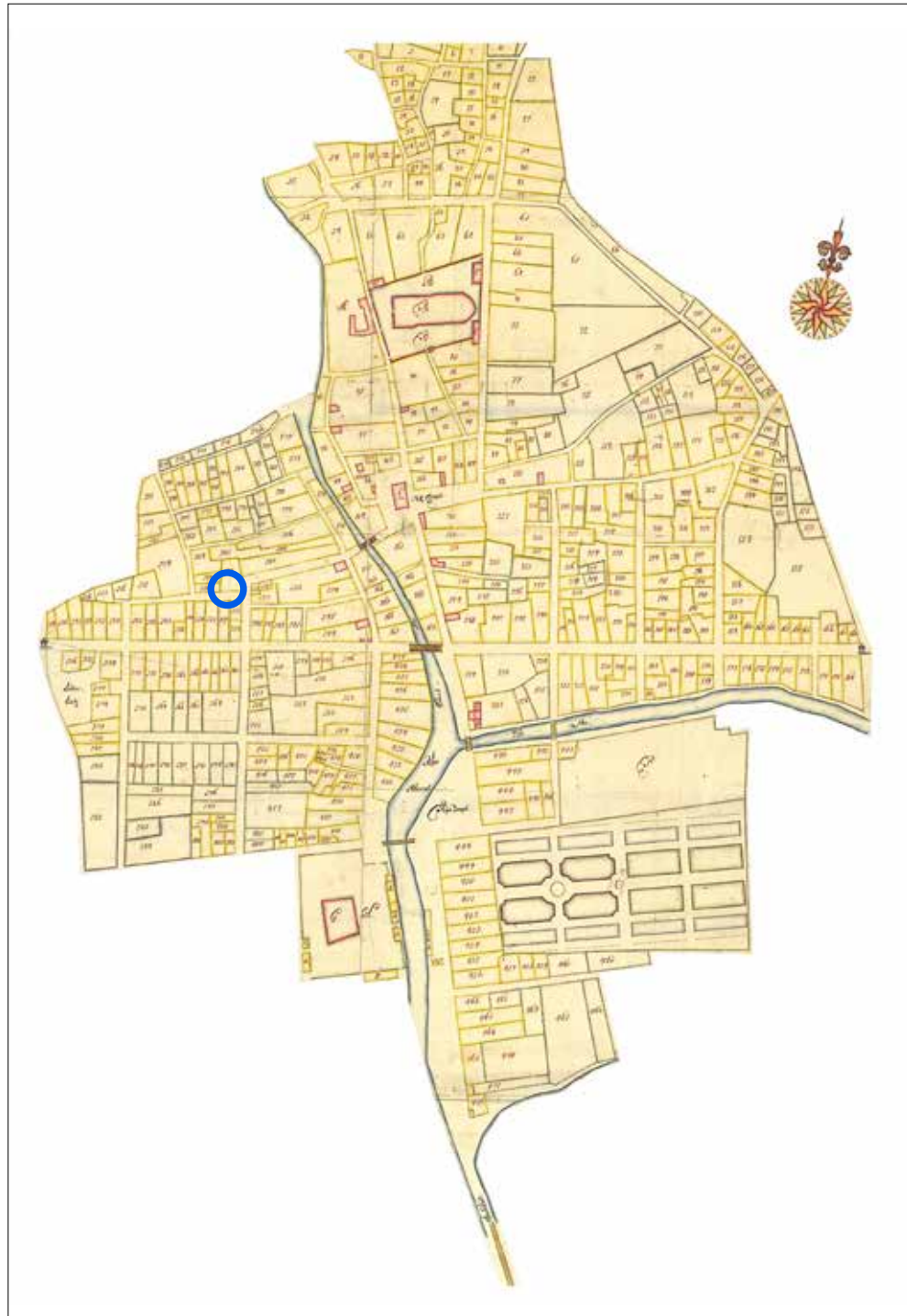
I två av schaktväggarna fanns kulturlager som framrensades och två sektionsritningar upprättades i skala 1:20. Schaktets läge dokumenterades manuellt genom handritning med utgångspunkt från befintlig bebyggelse. Enligt muntlig uppgift från Länsstyrelsen skulle ingen höjdmätning göras. Schaktets läge och sektionsritningarna digitaliserades i efterhand. Två ¹⁴C-analyser utfördes av Ångströmlaboratoriet vid Uppsala universitet.

Figur 2. Utdrag ur rasterkarta över Västerås. Undersökningsområdet är markerat med en blå ring. Skala 1:10000.

Västerås

Den medeltida staden Västerås har i Kulturmiljöregistret (KMR, Fornsök) beteckningen L2002:434 stadslager. Fornlämningen omfattar ett cirka 1 000×700 meter stort område med kulturlager (figur 1). Den äldsta kartan över Västerås är från 1688 (figur 3).

Figur 3. Den äldsta kartan över Västerås från 1688. Undersökningsområdet är markerat med en blå ring. Ej skalsatt karta (karta: Jonas Carlsten).

Figur 4. Schaktets läge i Övre Kungsgatan markerat med en blå ring. Utdrag ur Primärkartan. Skala 1:4 000.

Figur 5. Översikt som visar undersökningsområdet i Övre Kungsgatan. Foto från väster.

Figur 6. Arbetsbild som visar Jonas Ros i schaktet. Foto från sydöst.

Undersökningsresultat

Två sektioner upprättades (figur 4 och 8). I sektion 1 dokumenterades kulturlager som bildats på tomtmark och på platsen för sektion 2 var det först tomtmark med en brunn och där anlades en gata under 1600-talet.

Figur 7. Översikt som visar schaktet i Övre Kungsgatan. Vatten i schaktets botten var ett problem vid undersökningen. Foto från sydöst.

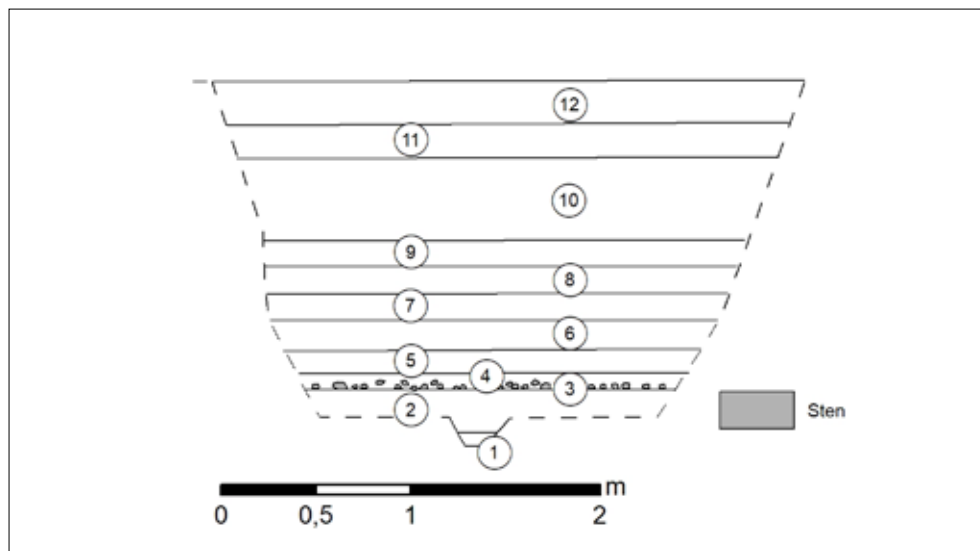

Figur 8. Det upptagna schaktet i Övre Kungsgatan markerade med blå färg och sektion 1, S1, och sektion 2, S2, är markerade. Utdrag ur Primärkartan. Skala 1:1000.

Sektion 1, tomtmark

Sektion 1 upprättades på tomtmark. På undergrunden, lager 1 sektion 1 (figur 8 och 9), fanns ett lager, nr 2, som bedöms vara en äldre markhorisont, möjligen har lagret odlats. I botten på lagret låg en stör cirka 0,7 meter lång med en i diameter cirka 0,038 meter med cirka 15 årsringar. En del av stören ^{14}C -daterades. Provet (nr 1, Ua-78511, tabell 1 och bilaga 1), dateras till 1181–1277 (kal. 2 sigma) och inom det intervallet är det 93,8 % sannolikhet att provet dateras till 1212–1277.

På lager 2 fanns en hårdgörningsyta, lager 3, med små stenar med en diameter på cirka 0,02–0,06 meter. Stenarna har sannolikt lagts ut på en gårdsplan på en tomt med syfte att skapa en dränerande hårdgörningsyta att gå på. Sannolikt har bebyggelse funnits intill som representerar den äldsta bebyggelsen på tomten. På hårdgörningsytan fanns ett avsatt lager, nr 4, och från det lagret ^{14}C -daterades en liten pinne cirka 0,019 meter i diameter. Provet (nr 2, Ua-78512, tabell 1 och bilaga 1), dateras till 1304–1410 (kal. 2 sigma) och inom det intervallet är det 68,9 % sannolikhet att provet dateras till 1304–1366. De yngre lagren, 5–9, tolkas ha avsatts på tomtmark. Lager 10 och 11 är bärlager och 12 asfalt.

Figur 9. Sektion 1 sedd från sydöst. Från lager 2 ^{14}C -daterades ett prov (nr 1) till 1200-talet. Lager 2 var en hårdgörningsyta och sannolikt har det funnit bebyggelse intill. Från lager 4 ^{14}C -daterades ett prov (nr 2) till 1300-talet. Undergrunden nåddes. Skala 1:40.

Lagerbeskrivningar

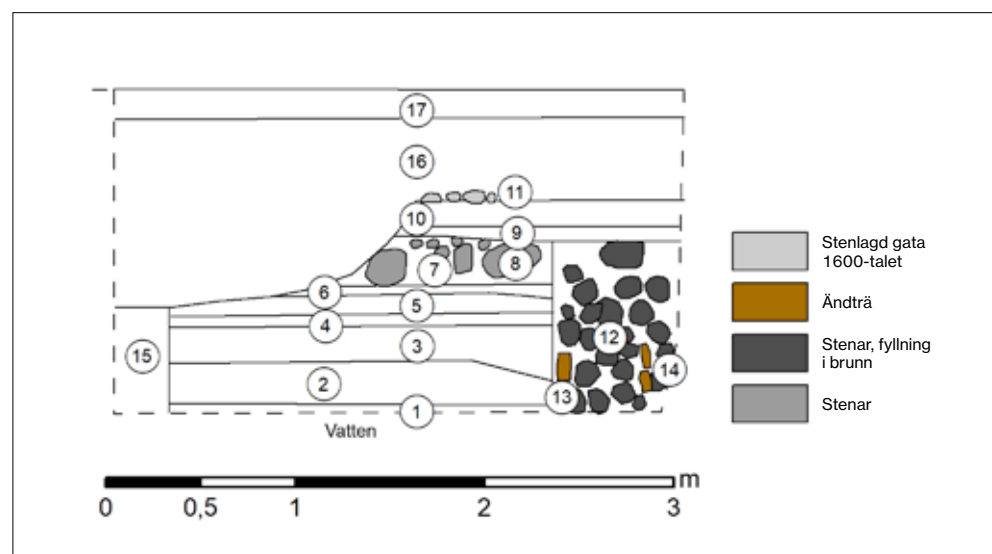
1. Grå lera. Undergrund.
2. Grå lera. Markhorisont, möjligen har lagret odlats. ^{14}C -prov 1 togs från lagret.
3. Stenar, 0,02–0,06 m stora. Stenlagd hårdgörningsyta.
4. Mörkbrun lerblandad kulturjord med inslag av små stenar och träflisor. ^{14}C -prov 1 togs från lagret.
5. Mörkbrun lerblandad kulturjord.
6. Brunt lager. Ca >70 % träflisor blandat med brun lera och kulturjord med inslag av enstaka hasselnötsskal. Sannolikt tillkommit i samband med husbyggnation i närheten på tomten.
7. Mörkbrun lerblandad kulturjord med inslag av träflisor, enstaka läderspillsbitar, tegelflisor och små stenar.
8. Mörkbrun lerblandad kulturjord med stort inslag av avföring från djur med inslag av fibrer, troligen från hästar och små tegelflisor.
9. Mörkbrun lerblandad kulturjord med stort inslag av träflisor, ca 80%.
10. Sand.
11. Grus.
12. Gatstenar.

Sektion 2, tomtmark med brunn och gata från 1600-talet

I sektion 2 (figur 8 och 10) dokumenterades olika lager, de äldsta lagren tolkas har avsatts på tomtmark. Där ses en svårtolkad nedgrävning fylld med stenar och trä, lager 12–14. En möjlighet är att det är en igenfylld brunn. En brunn brukar ha en konstruktion ovan marken och ett lock som hindrar djur, människor och skräp från att falla ned. Inga spår av stenskoning eller träkonstruktion som stadgade och hindrade väggarna från att rasa framkom och det är argument för att det är en annan nedgrävning och ingen brunn.

Lager 2 är delvis bortgrävt och släntat i riktning mot nedgrävningen. Toppen på lager 2 motsvarar höjdmässigt mitten på lager 6 i sektion 1. En möjlighet är att släntningen tillkom i samband med att nedgrävningen gjordes. Men även toppen på lager 6 är släntat i riktning mot nedgrävningen och en annan möjlighet är att nedgrävningen gjordes då det lagret hade bildats.

Lager 5 består av sand, grus och organiskt material som påförs. Lager 6 är ett dränerande lager, eller underlag till lager 7. Lager 7 är ett dränerande lager och underlag till stenarna lager 8 som sannolikt är en del av en stenlagd yta. Antingen påfördes lager 5–8 för att dränera bort vatten, alternativt är de hårdgörningsytor på en gårdsplan eller gatubeläggningar.

Figur 10. Sektion 2 sedd från nordöst. Lager 12–14 kan vara en igenlagd brunn. Lager 9–11 har gatan lagts ut på den tidigare tomtmarken och lager 11 är rester av en stenlagd gata. Undergrunden nåddes ej. Skala 1:40.

Lagerbeskrivningar:

1. Mörkbrun lerblandad kulturjord med stort inslag av träflisor.
2. Mörkbrun och svart lerblandad kulturjord med inslag av sot.
3. Mörkbrun lerblandad kulturjord med inslag av små stenar, sot, grå lerklumpar. Träflisor i toppen av lagret.
4. Brun lera med stort inslag av förmultnat organisk material.
5. Brun sand, grus och organiskt material.
6. Grus och sand. Hårdgörningslager.
7. Grus, sand, lera. Hårdgörningslager till stenar, lager 8.
8. Stenar i lager 7. Påfört som underlag till stenlagd gata, lager 8.
9. Grå sand. Hårdgörningslager.
10. Sand och grus. Hårdgörningslager, underlag till stenlagd gata, lager 11.
11. Stenar. Stenlagd gata.
12. Stenar, 0,2–0,12 m med jord och lera mellan. Massor i igenfylld brunn.
13. Ändträ.
14. Ändträ.
15. Lera, jord och grus. Fyllnadsmassor i schaktet. Kulturlagret är framgrävt.
16. Grus. Bärlager.
17. Asfalt.

Lager 9 är ett hårdgörningslager som överlagrar nedgrävningen. Lager 10 är ett hårdgörningslager till en stenlagd gata, lager 11, som tolkas vara en gatubeläggning från 1600-talet. Motsvarande gatubeläggning finns ej i sektion 1, som där tycks det ha fortsatt att vara tomtmark. Det är som sagt oklart om även lager 5–8 är gatubeläggningar.

¹⁴C-analyser

Två ¹⁴C-prov analyserades.

Prov 1

Från sektion 1, lager 1, daterades en bit av en stör cirka 0,038 meter i diameter med cirka 15 årsringar. Från stören sågades en skiva som ¹⁴C-daterades. Provet (nr 1, tabell 1 och bilaga 1), Ua-78511, dateras till 1181–1277 (kal. 2 sigma) och inom det intervallet är det 93,8 % sannolikhet att provet dateras till 1212–1277.

Prov 2

Från sektion 1, lager 4, ¹⁴C-daterades en liten pinne cirka 0,019 meter i diameter. Provet, Ua-78512 (nr 2, tabell 1 och bilaga 1), dateras till 1304–1410 (kal. 2 sigma) och inom det intervallet är det 68,9 % sannolikhet att provet dateras till 1304–1366.

Tabell 1. ¹⁴C-dateringarna.

Prov nr	Sektion, lager	Daterat material	Datering BP	δ 13C‰ V	SD 1 σ	Kal. 1 sigma, (68,2%) e. Kr.	Kal. 2 sigma (95,4%) e. Kr.	Lab. nr
1	Sektion 1, lager 2	Liten stör	801 ± 29	-27,3	29	1226–1262 (66,9%)	1181–1186 (1,4%) 1212–1277 (93,5%)	Ua-78511
2	Sektion 1, lager 4	Liten pinne	587 ± 28	-23,9	28	1322–1357 (52,0%) 1382–1410 (15,9%)	1304–1366 (68,99%) 1382–1410 (26,3%)	Ua-78512

Tolkning

Sektion 1 är upprättad på tomtmark. På undergrunden fanns ett lager som bedöms vara en äldre markhorisont, lager 2, som möjligen även har odlats innan tomten lade ut på platsen. Ett ¹⁴C-prov från botten av lagret dateras med stor sannolikhet till 1212–1277. Provet visar på aktivitet på platsen vid den tiden.

På den äldre markhorisonten fanns en stenlagd yta som sannolikt lagts ut på en gårdsplan med syfte att skapa en dränerande hårdgörningsyta att gå på och sannolikt har bebyggelse funnits intill. På hårdgörningsytan fanns ett avsatt lager och en ¹⁴C-datering visar med stor sannolikhet att provet dateras 1304–1366. Sannolikt representerar dateringen den äldsta bebyggelsen och tomten lades sannolikt ut vid den tiden i denna del av Västerås. De yngre lagren 5–9 tolkas ha avsatts på tomtmark.

I sektion 2 har de äldsta lagren tillkommit på tomtmark. Efter en tid gjordes en nedgrävning som var fylld med stenar. Möjligen är det en brunn, alternativt är det en annan nedgrävning. Det är oklart om lager 5–8 hade funktion att dränera bort vatten, eller om de är hårdgörningsytor på en gårdsplan eller gatubeläggningar. Längre upp i lagerföljden dokumenterades en stenlagd gatubeläggning, men gatan tycks inte ha sträckt sig norrut fram till sektion 1 eftersom inga spår av gatubeläggning fanns där. Utläggandet av gatan representerar en omläggning av stadsplanen som sannolikt gjordes under 1600-talet i samband med att Västerås stad reglerades enligt instruktioner från drottning Kristina (Ahlberg 2005). Enligt Sven Olssons (1985a och 1985b) rekonstruktion av 1617 års stadsplan låg föregångaren till nuvarande Övre Kungsgatan söder om den nuvarande gatan. På 1600-talet flyttades gatan och delar av den framkom. Gatan fick sin nuvarande bredd senare.

Utvärdering

Syftet var att dokumentera eventuella kulturlager som har uppfyllts.

Referenser

INTERNET

Kulturmiljöregistret (KMR, Fornsök),
se: <https://app.raa.se/open/fornsok>

LITTERATUR

Ahlberg, N. 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521–1721*. Uppsala.

Olsson, S. 1985a. *Idealstad med förhinder. Studier i Västerås byggnadshistoria i förindustriell tid. Västerås genom tiderna*. Del V:I. Stadens byggnadshistoria från 1640 till 1800-talets mitt. Västerås.

Olsson, S. 1985b. *Idealstad med förhinder. Studier i Västerås byggnadshistoria i förindustriell tid. Västerås genom tiderna*. Del V:I. Figurblock. Stadens byggnadshistoria från 1640 till 1800-talets mitt. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM23036
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	43 I-1402-2023, 2023-03-13
<i>Kulturmiljöregistret uppdragsnr:</i>	202300244
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
<i>Undersökningsperiod:</i>	7 mars 2023
<i>Personal:</i>	Jonas Ros
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanland
<i>Kommun:</i>	Västerås
<i>Socken:</i>	Västerås domkyrkoförsamling
<i>Fastighet:</i>	Övre Kungsgatan
<i>Fornlämning:</i>	L2002:434, stadslager
<i>Koordinater:</i>	x 6608862, y 586864
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Höjdsystem:</i>	Ingen höjd togs.
<i>Inmätningssmetod:</i>	Manuellt från befintlig bebyggelse, digitaliserade i efterhand.
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	2 st sektionsritningar i A3-format och 4 st digitala fotografier förvaras hos KM i väntan på beslut.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd påträffades.

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Kol-14 gruppen

Besöksadress:
Ångström Laboratoriet
Lägerhyddsvägen 1

Postadress:
Box 529
751 21 Uppsala

Telefon:
018 – 471 3124

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
radiocarbon@physics.uu.se

Uppsala 2023-06-02

Jonas Ros
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41
722 12 VÄSTERÅS

Resultat av ¹⁴C datering av trä från KM23036, Övre Kungsgatan, Västerås, Västmanland. (p 5159)

Förbehandling av trä:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (10 h, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (10 h, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före mätningen av ¹⁴C-innehållet i acceleratoren förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 3, till CO₂-gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labbnummer	Prov	δ ¹³ C‰ V-PDB	¹⁴ C ålder BP
Ua-78511	Prov 1, sektion 1, lager 1	-27,3	801 ± 29
Ua-78512	Prov 2, sektion 1, lager 4	-23,9	587 ± 28

Med vänliga hälsningar

Melanie Melanie Mucke
2023.06.02
Mucke 14:38:21 +02'00'

Melanie Mucke/Daniel Primetzhofner